

75. *Shtern E. R.* Bessarabskaja nahodka drevnostej 1912 g., // *Materialy po arheologii Rossii.* – 1914. – № 34. – S. 1–14.
76. *Frolov E. D.* Decree. Op. – S. 49.
77. *Stern E. von.* Regierung und Regierte, Politiker und Parteien im heutigen Russland (Auslandsstudien an der Universitaet Halle-Wittenberg, 3-4). – Halle, 1918. – 49 s.
78. *Stern E. von.* Die russische Agrarfrage und die russische Revolution (Auslandsstudien usw., 11). – Halle, 1918. – 30 s.
79. *Stern E. von.* Der Bolschewismus in Theorie und Praxis // *Hallische Universitaetszeitung*, I. – 1919. – S. 82–90.
80. *Dlozhevskij S. S.* Decree. Op. – S. 99; *Kozlovska V.* Ukaz. soch. – S. 9.
81. *Shestakov D. P.* Issledovatel pamjatnikov... – S. 149-150.

Кузьмищев О.Г. Е.Р. фон Штерн: філолог, історик, археолог

У статті розглядаються різні аспекти наукової діяльності відомого вченого-антикознавця кінця XIX – початку XX в. Ернста Романовича фон Штерна (1859–1924) – археологічний, педагогічний, епіграфічний та музейний, його біографія.

Ключові слова: персоналія, Е.Р. фон Штерн, історія науки, історія археології, Північне Причорномор'я.

Кузьмищев А.Г. Э.Р. фон Штерн: филолог, историк, археолог

В статье рассматриваются различные аспекты научной деятельности известного ученого-антиковеда конца XIX – начала XX в. Эрнста Романовича фон Штерна (1859–1924) – археологический, педагогический, эпиграфический и музейный, его биография.

Ключевые слова: персоналия, Э.Р. фон Штерн, история науки, история археологии, Северное Причерноморье.

Подано до друку: 22.01. 2014 р.

УДК 94(477)«18/19»

О.І. СТАРЕНЬКИЙ

**Пам'яткоохоронці і краєзнавці
батько і син Степан та Сергій Дложевські**

У статті розповідається про пам'яткоохоронну та краєзнавчу діяльність викладача Кам'янець-Подільського духовного училища Степана Дложевського та його сина – відомого філолога та археолога Сергія Дложевського.

Ключові слова: Степан Дложевський, Сергій Дложевський, пам'яткоохоронна робота, краєзнавча робота, музейні фонди, Подільський епархіальний історико-статистичний комітет.

Багато імен видатних українських діячів були заборонені і невідомі в радянський час. Вони почали повертатися із забуття лише з незалежністю України.

До когорти таких імен належать Степан та Сергій Дложевські. Особі Степана Степановича в історіографії присвячене лише невелике словникове гасло в книзі Л.В. Баженова [1]. Постать Сергія Дложевського досліджували С.І. Білокінь [2], О. Юркова [3], С. Назаренко [4]. Проте проблема досліджена недостатньо. Мета цієї статті – до певної міри заповнити вказану прогалину в історіографії.

Точна дата народження Степана Степановича, на превеликий жаль, нам невідома. Народився він у Кам'янці-Подільському в 60-х роках XIX ст. Досить рано

зацікавився краєзнавством. Уже в 1886 р. став дійсним членом Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (з 1903 р. – Подільського церковного історико-археологічного товариства) [5]. Після закінчення семінарії 15 вересня 1880 р. отримав посаду викладача латинської мови в Кам'янець-Подільському духовному училищі, на якій перебував до 1917 р. Кавалер ордена св. Станіслава III ступеня [6].

Степан Дложевський був активним членом подільської «Просвіти». Поряд з іменами Григорія Голошкевича, Федіра та Антона Шумлянських, Сергія Іваницького, Віктора Приходька, Володимира Січинського, Юхима Сіцінського, Микити Годованця, Григорія Костюка, Володимира Герасименка, Микити Горшкова, Костя Солухи, Євгена Шманкевича, Євгена Кондрацького згадується і Степан Степанович Дложевський.

У буремні роки Української національно-демократичної революції він очолював семінаріум Кам'янець-Подільського державного українського університету. Дбаючи про ефективну роботу очолюваної ним структури, Степан Дложевський поставив перед адміністрацією університету питання про виділення приміщення під читальню. Проте влітку 1919 р. його розв'язати не змогли і відклали до наступного навчального року.

Дата смерті Степана Дложевського теж невідома. Сталося не раніше середини 20-х років XX ст. [7].

С.С. Дложевський активно займався розробкою краєзнавчих питань. На сьогодні найраніша віднайдена його праця датується 1886 роком, тобто після прийняття його в члени Комітету. Олександр Лотоцький у своїй праці «Сторінки минулого» згадував: «Утворився цілий гурток людей, що стихійно любили свій край та хотіли працювати над його дослідженням. Серед них треба назвати Михайла Багинського, Миколу Яворовського, І. Біленького, до яких після прилучилися молодші сили – мій дядько Степан Дложевський, Віктор Якубовський, Кирило Стиранкевич (автор повісті «За громаду» під псевдонімом К. Подоленко) і – особливо – вірний українській ідеї при всіх умовах, заслужений Юхим Сіцінський. Ся група дослідувачів Поділля на протязі кількох десятків літ непомітно, але послідовно описувала рідну старовину...» [8].

Перу Степана Дложевського належать праці «О визитации или ревизии церквей во времена унии» [9], «Простонародные обычаи, соединённые с христианским празднованием св. Андрея и Екатерины» [10], «Учреждение соборных церквей в городах Подольской губернии» [11], «Празднование памяти св. Пантелеймона в связи с народным поверием о «Паликопе»» [12], «Униатское духовенство Подольской епархии в I половине настоящего столетия» [13], «Пределы Подольской епархии с 1793 г.», «Православие в имениях князя Александра Любомирского в Брацлавщине (1776–1793 гг.)» та ін. Проте головною працею життя Степана Степановича стала книга «Последние дни господства турок в Каменце и передача города Польще», видана в 1907 р. в Кам'янці-

Подільському [14]. Праця не втратила свою актуальність і до сьогодні, адже період турецького панування на Поділлі є одним з найменш досліджених в історії регіону. Лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'являються праці польських істориків, які присвячені цій проблемі (Д. Колодзейчик, Р. Круль-Мазур й інші).

Величезну увагу Степан Дложевський приділяв охороні пам'яток. Відразу після створення Давньосховища (30 січня 1890 р.), він став одним з найактивніших поповнювачів його фондів. 1890 року передав до музею візити с. Ходківці Проскурівського повіту 1761–1793 років у двох книгах і Ординець за 1786–1806 роки, уривки зі старого Богогласника, книгу «Наука парохіальная» (1794, почаївського видання), 4 гравюри з книги В. Марчинського «Statystyka gubernii Podolskiej», декілька документів ХVІІІ ст. [15]. Того ж року через нього з церкви с. Нігин Кам'янецького повіту було передано блюдо, цинковий напрестольний хрест, цинкову чашу і монстрацію, маленьку срібну з позолотою дарохранительницею [16]. Наступного року С.С. Дложевський подарував Давньосховищу книгу «Номоканон Львівського єпископа Арсенія Желборського» (1646), кам'яний топірець, знайдений у с. Кривчани Могилівського повіту, декілька монет ХVІІ–ХVІІІ ст. [17]. 1892 року від нього надійшло 137 мідних монет ХVІІ–ХІХ ст. [18], 1893-го – 18 монет ХVІІ–ХІХ ст. [19], 1894-го – 17 монет ХVІІІ–ХІХ ст., з яких 3 срібні та 14 мідних [20]. У 1894 р. священник Микола Незабитовський передав до Давньосховища через Степана Дложевського портрет єпископа Ксенофонта, написаний на полотні масляними фарбами [21]. 1896 року С.С. Дложевський подарував музею «Журнал военных действий отряда под командою полковника и кавалера Бердяева. 1810 г. мая 1 дня по 11 декабря того же года» (81 аркуш), мідну медаль хірургу Івану Бушу 1838 року, срібну медаль із зображенням з однієї сторони католицького єпископа в тіарі з шаром та жезлом в руках, навколо напис «S. RVDBERTVS – EPS: SALISBURG 1697», з іншої сторони – внизу герб з кардинальською шапкою, зверху зображення Богоматері, навколо напис «Sub tuum ptaesidium confug. 10: ERNESTVS D : G : ARCHIEP: SAL : S : A : L», срібну монету Сигізмунда Августа 1546 р., 4 срібні монети Сигізмунда ІІІ, декілька мідних монет [22]. 1903 року він передав мідну медаль, викарбувану на честь перемоги Яна Собеського над турками в 1683 р., частину панцира, знайденого в землі біля с. Козодавинці Ушицького повіту [23].

Дослідження подільського краю та участь у збереженні його пам'яток, не залишилися без уваги. У період «кам'янець доби» Директорії УНР Степан Дложевський став співробітником Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва. Так, наказом № 8 від 30 серпня 1919 р. «С. Дложевський, бувший учитель латинської мови, тимчасово призначається з 23 серпня 1919 року фахівцем VI класи по відділу охорони старовини» [24].

У вересні 1920 р. в Кам'янці-Подільському розпочинає діяти «Кам'янець-Подільський комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи» (Камподкост). Очолив комітет відомий пам'яткоохоронець, професор Пилип

Клименко. Увійшли до комітету Юхим Сіцинський, Павло Клепацький, Євген Сташевський, Степан Дложевський, Яків Регула, Володимир Гагенмейстер, Володимир Свідзінський.

Подальша доля Степана Степановича, на жаль, нам невідома.

Ще більш помітною фігурою в українській історії став його син Степана Дложевського Сергій – археолог, краєзнавець, філолог, мовознавець. Народився Дложевський-молодший 22 вересня 1889 р. в Кам'янці-Подільському. В 1911 р. закінчив історико-філологічний університет св. Володимира. Протягом 1911–1913 років був професорським стипендіатом цього ж університету. Проходив стажування в Лейпцизькому університеті. Впродовж 1914–1918 років – доцент та екстраординарний професор кафедри класичної філології університету св. Володимира [25]. Про цей період життя Сергія Дложевського відомий філософ Віктор Амус згадував:

У 1914 р., коли я почав навчатися в Київському університеті, грецьку мову для починаючих читав доцент Пакаревський. Пакаревський – досить стара людина. Завершити його курс було доручено молодому талановитому доценту Сергію Степановичу Дложевському. Перед початком Першої світової війни Дложевський був у науковому відрядженні в Німеччині. Там він стажувався в знаменитому Лейпцизькому семінарі класичної філології і збирав матеріал, плануючи написати роботу про синтаксис Евріпіда. Восени 1915 року він почав читати спеціальний курс по Евріпіді («Інокліт вінценосець...») <...> Трагедія Евріпіда зацікавила Дложевського не стільки сама по собі як явище історії давньогрецької літератури, скільки як матеріал для спостережень, які він систематизував з історії давньогрецького синтаксису. Він був більше лінгвіст, ніж історик літератури. Дложевський читав чудово. До кожної лекції він ретельно готувався і продивлявся монографію. До нас – студентів – він ставився цілком по-товариськи. Слідкувати за його курсом було цікаво і приємно [26].

У 1917 р. Сергій Дложевський був лектором і деканом Київського народного університету. 1918 року його обрали членом оргкомітету із заснування Таврійського університету в Ялті. Починаючи з 1919 р. він жив у Одесі. В 1919–1920 роках – приват-доцент Новоросійського університету, 1920–1921 роках – професор Одеського гуманітарного університету, 1921–1930 роках – професор, проректор, декан факультету виховання і член правління Одеського ІНО [27]. 1920 року Сергій Дложевський був обраний ректором Одеського археологічного інституту. Протягом 1920–1930 років він очолював Одеський історико-археологічний музей [28]. Одночасно працював інспектором охорони пам'яток матеріальної культури. Надавав велику увагу збереженню пам'яток старовини та мистецтва під час розкопок. Саме за його поданням у 1920 р. територію городища й некрополя Ольвії оголосили державним заповідником [29].

З 1918 р. Сергій Степанович співпрацював з ВУАН, зокрема з Всеукраїнським археологічним комітетом (з 1928 р. – дійсний член ВУАН). 1923 року було створено третю в Україні комісію краєзнавства для степової частини України з центром в Одесі, що проводила роботу в етнографічно-лінгвістичній, археологіч-

ній, природничій, соціально-історичній секціях. Очолив її Сергій Дложевський [30]. Також він був членом Одеської філії Всеукраїнської асоціації сходознавців, Таврійського товариства історії, археології та етнографії. 10 липня 1926 р. Народний Комісаріат Освіти УСРР затвердив склад Українського комітету охорони пам'яток культури, куди увійшли відомі вчені Д.І. Багалій, М.С. Грушевський, Д.І. Яворницький, П.П. Курінний, Д.М. Щербаківський, М.Я. Рудинський, С.С. Гамченко, Ю.Й. Сіцінський, О.С. Федоровський, а також крайові інспектори Ф.Л. Ернст, С.С. Дложевський, С.А. Таранущенко [31]. Протягом 1927–1930 років С. Дложевський також був заступником голови, згодом головою Ольвійської археологічної експедиції [32].

Проте Сергія Степановича завжди тягнуло на Батьківщину – в Кам'янець-Подільський. В історіографії є помилкове твердження, що викладачем Кам'янець-Подільського ІНО був його батько Степан [33]. Насправді викладав в ІНО саме Сергій Дложевський. Інші автори вказують, що почав він працювати в 1925 р. [34]. Проте архівні джерела свідчать, що Сергій Степанович Дложевський був прийнятий до Кам'янець-Подільський ІНО на посаду професора кафедри мовознавства за сумісництвом (викладав мовознавство та українську мову) з 15 червня 1922 р. [35]. Працював в ІНО, найімовірніше, до 1928 р. Протягом 1925–1928 років – член Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН [36].

Не уникнув Сергій Степанович і репресій. Ще на початку 1920-х років влада організувала похід проти музейників. Був інспірований Одеський філіал контрреволюційної організації музейних працівників, який нібито діяв під прикриттям Одеської комісії краєзнавства й організаційним керівництвом директора музею професора С.С. Дложевського [37].

До кола наукових інтересів Сергія Степановича Дложевського належали мовознавство, історія археології, класична археологія, музейна справа. Він був одним із дослідників і популяризаторів Ольвії. С.С. Дложевський знайшов і дешифрував ольвійський декрет на честь Агатокла-Евоката, висічений на камені. Його перу належать праці «Територія Південної України щодо її зв'язків із стародавнім малоазійським комплексом Ольвії і Мілет», «Організація Археологічного інституту в Одесі. Історична довідка» (1921), «До історії античної Меніпеї» (1922), «Плутарх у листуванні Сковороди» (1923) [38], «Новий Ольвійський декрет на честь Агатокла-Евоката» (1927), «Амфорні ручки з клеймами ольвійських розкопів р. 1926» (1930) [39], «Про археологічні розкопки в Ольвії в рр. 1924, 1925 і 1926» [40], «Ще одна ціла херсонеська амфора» [41], «Апулійська ваза-аск Одеського державного історико-археологічного музею» [42].

Будучи головою Ольвійської археологічної експедиції, Сергій Степанович на 1931 р. планував Бузьку експедицію. Проте його планам не судилося збутися. 23 жовтня 1930 р. Сергій Степанович Дложевський помер.

Отже, велику роль у розвитку українського краєзнавства, пам'яткоохоронної справи й археології відіграли батько та син – Степан і Сергій Дложевські. Їхні долі

тісно були пов'язані з Поділлям. Степан Дложевський був одним із найактивніших поповновачів Давньоховища, фахівцем відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва, автором першої спеціалізованої праці з історії Поділля періоду турецької окупації. Його син Сергій став одним із дослідників античної Ольвії, викладачем Кам'янець-Подільського ІНО, членом Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН. Проте їх долі є малодослідженими на сьогодні, а тому існує потреба вивчення біографій цих непересічних історичних діячів в історії України.

Джерела та література

1. *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / *Л. В. Баженов.* – Кам'янець-Подільський : миськдрукарня, 1993. – 480 с.
2. *Білокін С. І.* Невідома праця Сергія Дложевського з історії Ольвії / *С. І. Білокін* // Ольвійские древности : сб. науч. трудов памяти Валерия Михайловича Отрешко (1949-1999). – К., 2009. – С. 151–185.
3. *Юркова О.* Дложевський Сергій Степанович / *О. Юркова* // Довідник з історії України / за ред. *І. Пікови, Р. Шуста.* – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – С. 212–213.
4. *Назаренко Є.* Археолог з Кам'яця-Подільського / *Євген Назаренко* // Подолянин. – 1994. – 9 лют. (№11 (113)). – С. 3; *Він же.* Вчений з міста над Смотричем / *Євген Назаренко* // Подільські вісті. – 2002. – 29 серп. (№ 122 (18190)). – С. 4.
5. *Баженов Л. В.* Вказана праця. – С. 196.
6. Личный состав служащих в духовно-учебных заведениях Подольской епархии в 1904 году // Прибавление к ПЕВ. – 1904. – 16 окт. (№ 42). – С. 6.
7. *Баженов Л. В.* Вказана праця. – С. 196.
8. *Лотоцький О.* Сторінки історії / *Олександр Лотоцький.* – Варшава, 1932. – С. 24.
9. *Дложевский С. С.* О визитации или ревизии церквей во времена унии / Ст. Д-ий // Прибавление к ПЕВ. – 1886. – 25 окт. (№ 43). – С. 867–884.
10. *Дложевский С. С.* Простонародные обычаи, соединенные с христианским празднованием св. Андрея и Екатерины / Ст. Дл-ий // Прибавление к ПЕВ. – 1886. – 22 нояб. (№ 47). – С. 957–967.
11. *Дложевский С. С.* Учреждение соборных церквей в городах Подольской губерний / Ст-н Дл-вский // Прибавление к ПЕВ. – 1887. – 30 мая (№ 22). – С. 499–507.
12. *Дложевский С. С.* Празднование памяти св. Пантелеймона в связи с народным поверием о «Паликопе» / Стн Длжвск // Прибавление к ПЕВ. – 1887. – 11 июля (№ 28). – С. 660–667.
13. *Дложевский С. С.* Униатское духовенство Подольской епархии в I половине настоящего столетия / Ст. Дложевский // Прибавление к ПЕВ. – 1889. – 27 мая (№ 22). – С. 499–507.
14. *Баженов Л. В.* Вказ. праця. – С. 196.
15. *Сецинский Е. И.* Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного им Древнехранилища за 1890 год / *Е. Сецинский* // ПЕВ. – 1891. – 16 марта (№ 11). – С. 195.
16. Там само. – С. 196.
17. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного им церковно-исторического Древнехранилища за 1891 год // ПЕВ. – 1892. – 12 марта (№ 12). – С. 271.
18. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного им церковно-исторического Древнехранилища за 1892 год // ПЕВ. – 1893. – 20 марта (№ 12). – С. 241.
19. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного им церковно-исторического Древнехранилища за 1893 год // ПЕВ. – 1894. – 16 апр. (№ 16). – С. 333.
20. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1894 год // ПЕВ. – 1895. – 22 апр. (№ 16). – С. 255.
21. Там само. – С. 258.
22. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1896 год // ПЕВ. – 1897. – 13 июня (№ 24). – С. 7–8.
23. Отчет Подольского церковно историко-археологического общества за 1903 год // Прибавление к ПЕВ. – 1904. – 10 апр. (№ 15). – С. 10.

24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3689, оп. 1, спр. 6, арк. 22.
25. *Юркова О.* Вказана праця. – С. 212.
26. *Назаренко Є.* Вчений... – С. 4.
27. *Юркова О.* Вказана праця. – С. 212-213.
28. Дложевський Сергій Степанович // Українська радянська енциклопедія. – К.: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії, 1973. – Т. III. – С. 389–390.
29. *Назаренко Є.* Археолог... – С. 3.
30. *Прокотчук В. С.* Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років XX – початку XXI ст. / *В. С. Прокотчук* ; наук. ред. П. Т. Тронько ; Мін. освіти і науки України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський : Оіном, 2009. – С. 70.
31. Там само. – С. 95.
32. *Юркова О.* Вказана праця. – С. 213.
33. *Назаренко Є.* Археолог... – С. 3.
34. *Баженов Л. В.* Вказана праця. – С. 195-196.
35. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-302, оп. 1, спр. 140, арк. 2–4.
36. *Баженов Л. В.* Вказана праця. – С. 196.
37. *Прокотчук В. С.* Вказана праця. – С. 157.
38. *Дложевський С. С.* Плутарх у листуванні Г. С. Сковороди / *С. Дложевський* // Пам'яті Сковороди. – Одеса, 1923. – С. 85–97.
39. *Дложевський С. С.* Амфорні ручки з клеймами ольвійських розкопок р. 1926 / *С. Дложевський* // Записки Всеукраїнського археологічного комітету. – 1930. – Т. 1. – С. 113–126.
40. *Дложевський С. С.* Про археологічні розкопки в Ольвії в рр. 1924, 1925 і 1926 / *С. Дложевський* // Східний світ. – 1928. - № 3–4. – С. 289–294.
41. *Дложевський С. С.* Ще одна ціла херсонська амфора / *С. Дложевський* // Хроніка археології та мистецтва. – 1930. – Т. 1. – С. 67–68.
42. *Дложевський С. С.* Апулійська ваза-аск Одеського державного історико-археологічного музею / *С. Дложевський* // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – 1925. – Т. 2–3. – С. 101–104.

Старенький И.О. Памятникоохранители и краеведы отец и сын Степан и Сергей Дложевские

В статье рассматривается памятникоохранительная и краеведческая деятельность преподавателя Каменец-Подольского духовного училища Степана Дложевского и его сына – известного филолога и археолога Сергея Дложевского.

Ключевые слова: Степан Дложевский, Сергей Дложевский, памятникоохранительная работа, краеведческая работа, музейные фонды, Подольский епархиальный историко-статистический комитет.

Starenkiy I.O. The cultural heritage savers and folk historians father and son Stepan and Serhiy Dlozhevski

In the article scrutinize protect of monuments and regional studies work teacher Kamyanets-Podilskiy Ecclesiastical College Stepan Dlozhevskiy and his son famous philologist and archaeologist Serhiy Dlozhevskiy.

Key words: Stepan Dlozhevskiy, Serhiy Dlozhevskiy, protect of monuments, regional studies work, museum's fund, Historic-Statistical Committee of Podillya.

Подано до друку: 17.04.2012 р.